

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat

ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2018, Yıl:6, Sayı:13

Geliş Tarihi: 06.05.2018

Kabul Tarihi: 17.05.2018

Sayfa: 131-145

ISSN: 2147-8872

AYNI TÜRDEN BİRDEN FAZLA UNSURLU / ÖGELİ CÜMLELERİN TAHLİLLERİNE YENİ BİR BAKIŞ

Turgut Baydar*

ÖZET

Türkçenin Arap ve Batı gramerciliğinin etkisinden kurtulması ve kendi iç dinamikleriyle incelenmeye başlanması üzerinden, çok çok uzun olmasa da, belli bir zaman geçmiştir.

Bu süre içinde yalnızca Türkçenin tüm konularını içine alan dil bilgisi çalışmaları değil; aynı zamanda Türkçenin sadece bir konusunu ele alan monografiler de yapılmaya başlanmıştır. Türkçenin söz dizimi ile ilgili müstakil çalışmalar da bir hayli çoğalmıştır. Ancak bütün bunlar, söz diziminin problemlerinin hâlli noktasında tam manasıyla yeterli olamamıştır. Yani çalışmaların artması, söz diziminin problemlerinin kalkması anlamına gelmemektedir.

Türkçenin söz diziminde bir cümlede birden fazla farklı yer tamlayıcısı, birden fazla farklı zarf tümlecisi bulunabilir. Türkçe buna imkân vermektedir. Ancak aynı cümlede hem belirtili hem de belirtisiz nesne bir arada olamaz. Bunu Türkçe kabul etmemektedir. Aynı şekilde Türkçe, bir cümlede birden fazla aynı türden yer tamlayıcısı ve zarf tümlecine ve bir cümlede birden fazla özne ve aynı türden birden fazla nesneye müsaade etmemektedir.

Çalışmada da Türkçenin söz diziminin önemli problemlerinden olan cümlelerin tahlili meselesi ele alınacaktır. Eldeki yazıda, mevcut çalışmalardaki bazı cümlelerin yeni bir bakış açısıyla tahlilleri dikkatlere sunulmakta ve farklı yaklaşımlarla cümlelerin tahlil edilmesinin gereği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçenin söz dizimi, cümle, cümlenin unsurları / öğeleri, cümle tahlili.

* Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Öğretim üyesi, [orcid.org/ 0000-0001-8349-5050](https://orcid.org/0000-0001-8349-5050), turgutbaydar@windowslive.com

A NEW OVERVIEW OF THE DETERMINATION OF MORE THAN ONE / SINGLE SCRATCHES

ABSTRACT

It is not too long, but a certain period of time has passed since the Turkish have been able to get rid of the influence of Arabic and Western grammar and to be examined by their own internal dynamics.

During this period, not only the study of language, which covers all the subjects of the Turkish language, at the same time, monographs which deal only with a topic of the Turkish have begun to be made. There have also been a lot of independent studies on Turkish's syntax. But all of this is not enough at the point of the problems of the syntax. In other words, the increase in work does not mean that the problems of the syntax are up.

In Turkish's syntax, a sentence can have more than one different place fixer, more than one different envelope complement. Turkish makes this possible. However, the same clause can not be a combination of both declared and indefinite objects. He does not accept it in Turkish. In the same way, Turkish does not allow more than one subject from the same genre, more than one subject and more than one object of the same genre.

In the study, the issue of the analysis of the culprit, which is one of the important problems of Turkish's syntax, will be discussed. In the present article, some of the presentations in the present study are carefully examined for a new perspective and emphasis is given to the analysis of the cues with different approaches.

Key Words: Turkish's syntax, sentence, elements of sentence / sentences, sentence analysis.

Giriş

Türkçenin söz diziminde bir cümlede birden fazla **farklı** yer tamlayıcısı, birden fazla **farklı** zarf tümlecisi bulunabilir. Türkçe buna imkân vermektedir. Ancak aynı cümlede hem belirtili hem de belirtisiz nesne bir arada olamaz. Bunu Türkçe kabul etmemektedir. Aynı şekilde Türkçe, bir cümlede birden fazla **aynı** türden yer tamlayıcısı ve zarf tümlecine ve bir cümlede birden fazla özne ve **aynı** türden birden fazla nesneye müsaade etmemektedir.

Durum bu olmakla birlikte eldeki mevcut dil bilgisi ve müstakil söz dizimi kitaplarında “*Bir cümlede birden fazla özne, aynı türden birden fazla zarf tümlecisi, aynı türden birden fazla nesne ve yine aynı türden birden fazla yer tamlayıcısı bulunabilmektedir*” ifadeleri ve bu yönde verilmiş örnekler yer almaktadır. Hemen şunu da belirtelim ki; bu konuda araştırmacılar bir birlik de gösterememişlerdir. Hatta aynı araştırmacı dahi bu konuda farklı davranmaktadır. Yani aynı araştırmacı bir cümlede birden fazla özne bulunabilir demek; bir örnekte bu ifadesine uymakta bir diğerinde ise uymamaktadır. Bunlar eldeki yazının ilerleyen

bölümlerinde teferruatıyla dikkatlere sunulacaktır. Ancak bundan önce yazıda şu soru üzerinden konu tartışılacaktır. *Bir cümlenin yüklemi birden fazla aynı türden zarf tümleci ile, aynı türden birden fazla yer tamlayıcısı ya da nesne ile yahut da birden fazla özne ile tamlanabilir mi?*

İnceleme

Yukarıda sorduğumuz soru doğrultusunda konu dikkatlice incelenince bunun olamayacağı görülecektir. Yani bir yüklem iki ayrı *durum zarfı*yla nitelenmesi, bir yüklem iki ayrı aynı tür *yer tamlayıcısı*yla, *nesneyle* tamamlanması ya da bir yüklemi birden fazla *öznenin* gerçekleştirilmesi söz konusu değildir.

Türkçenin bazı müstakil söz dizimi gramerlerinde bir cümlede **aynı** ya da farklı türden zarf tümleci bulunabilir ifadeleri ve bu yönde verilmiş örnek cümleler yer almaktadır. Bunu birkaç örnekle somutlaştıracak olursak;

Karaağaç *Türkçenin Söz Diziminde Bir cümlede birden fazla zarf bulunabilir; bu zarflar, aynı veya ayrı tür zarf olabilir* demektedir (Karaağaç 2011: 196).

Özkan - Sevinçli *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* isimli çalışmalarında *Zarf unsurları, cümlede birden fazla bulunabilir. Bu zarfların aynı türden olması gerekmez* ifadelerini kullanmışlardır (Özkan – Sevinçli 2009: 126).

Karahan *Türkçede Söz Dizimi* isimli çalışmasında konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: *Bir cümlede aynı veya ayrı türden birden fazla zarf bulunabilir. Aynı cinsten zarfların bir arada bulunduğu bir cümlede genellikle zaman zarfı diğer zarfların önünde yer alır* (Karahan 2004: 33).

Abdurrahman Özkan vd. de *Türkiye Türkçesi Söz Diziminde* benzer şeyler söylemişlerdir: *Cümlede birden fazla aynı veya ayrı cinsten zarf bulunabilir. Bazı zarflar diğer zarfın açıklayıcısı durumunda olabilir* (Özkan vd. 2016: 41).

Burada sadece araştırmacılarından bazılarının çalışmalarında zarf tümleçlerinin bir cümlede nasıl ve ne şekillerde bulunabilecekleri hakkında ifade ettikleri cümleler dikkatlere sunuldu. Benzer ifadeler diğer cümle unsurları için de geçerlidir. Bu nedenle de aşağıda sadece zarf tümleci örneklerine değil; diğer cümle unsurlarının örneklerine de yer verildi.

→ **O** gece / **çok** eğlendik.

→ *o* gece (zaman zarfı tümleci)

→ *çok* (miktar zarfı tümleci) (Aktan 2016: 105).

→ **İstanbul'un fethinin beş yüzüncü yıldönümüne ait bahislerin gazetelerde sık sık yer aldığı bu günlerde**, bu gazel bana birdenbire **bu fethin genç yaşlarımıza karışmış canlı bir hatırası gibi** göründü.

→ **İstanbul'un fethinin beş yüzüncü yıldönümüne ait bahislerin gazetelerde sık sık yer aldığı bu günlerde** (zaman zarfı tümleci)

→ *birdenbire bu fethin genç yaşlarıma karışmış canlı bir hatırası gibi* (durum zarfı tümleci) (Karahan 2004: 34).

→ *Yumurtaları ilk gördüğünde / çok sevinmişti.*

→ *yumurtaları ilk gördüğünde* (zaman zarfı tümleci)

→ *çok* (miktar zarfı tümleci) (Karahan 2004: 34).

Yukarıdaki örnek cümlelerin yüklemeleri birden fazla zarf tümleci ile tamamlanmıştır; ancak söz konusu cümlelerin yüklemeleri aynı değil; ayrı türden zarf tümleçleri tarafından tamamlanmıştır.

→ *Gelin / köye / davulsuz zurnasız, / ağlaya ağlaya / gitti.*

→ *davulsuz zurnasız* (durum zarfı tümleci)

→ *ağlaya ağlaya* (durum zarfı tümleci) (Özmen 2016: 41).

→ *Geçmiş günleri, kaybettiği yerleri düşünerek / benliği sarsıla sarsıla dinliyordu.*

→ b.t. *geçmiş günleri, kaybettiği yerleri düşünerek* (nitelik ilgisi);

→ b.t. *benliği sarsıla sarsıla* (nitelik ilgisi) (Kükey: 215).

→ *Bol bol, / sessiz bir yağmur gibi ağladı.*

→ *bol bol* (hâl zarfı)

→ *sessiz bir yağmur gibi* (hâl zarfı) (Yavuz vd. 2001: 172).

→ *İki yandaki çarklar, dar kafeslerinde birden uyanan, alışkın ve müthiş deniz aygırları gibi / hiddetli bir gürültü çıkararak kımıldandı.*

→ *birden uyanan, alışkın ve müthiş deniz aygırları gibi* (durum zarfı tümleci)

→ *hiddetli bir gürültü çıkararak* (durum zarfı tümleci) (Zülfikar 1997: 154).

→ *Ölümün zaferinin yanı başında imkânsız bir kışın kasıp kavurduğu bir bahçede buzların kilidi çözülür çözülmez başlayan o acayip baharlar gibi / yavaş yavaş / hayatın türküsü yükseliyordu.*

→ *buzların kilidi çözülür çözülmez başlayan o acayip baharlar gibi* (durum zarfı tümleci)

→ *yavaş yavaş* (durum zarfı tümleci) (Karahan 2004: 147).¹

¹ Aynı tarz örnekler için ayrıca bk. Rasim Şimşek (1987), *Örneklerle Türkçe Söz Dizimi*, Trabzon, s.139; Sadettin Özçelik – Münir Erten (2005), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır, s.211; Abdurrahman Özkan vd. (2016), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 2. bs., Konya: Palet Yay., s.41-42; Günay Karaağaç (2015), *Dil Bilgisi ve Anlam Bilgisi Çözümlemeleri*, Ankara: Akçağ Yay., s.264; Yaşar Yörük, *Tümce Bilgisi "Sözdizimi"*, 6. bs., Ankara: Eğitim Yay., s.58; Bilal Aktan (2016), *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, 2. bs., Konya: Eğitim Yayınevi, s.104 ; Kemal Yavuz vd. (2001), *Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri*, İstanbul: Bayrak Yay., s.172

Yukarıdaki cümlelerin yüklemi ise birden fazla ayrı değil; **aynı** türden zarf tümleçleri tarafından tamamlanmıştır.

→ *Ben, bizim dut ağacının dibinde, / mahalle çocuklarına / o günkü oynadığımız oyundan, sudan ve su kenarından bahsetmekteyim.*

→ *bizim dut ağacının dibinde* (bulunma hâli ekli / bulunmalı yer tamlayıcısı)

→ *mahalle çocuklarına* (yönelme hâli ekli / yönelmeli yer tamlayıcısı)

→ *o günkü oynadığımız oyundan, sudan ve su kenarından* (çıkma hâli ekli / çıkmalı yer tamlayıcısı) (Karahana 2004: 29).

→ *Tozlu yollarından geçtiğim uzak*

İklimden şarkılar getirdim sana.

→ *tozlu yollarından geçtiğim uzak iklimden* (çıkma hâli ekli / çıkmalı yer tamlayıcısı)

→ *sana* (yönelme hâli ekli / yönelmeli yer tamlayıcısı) (Karahana 2004: 29).

Yukarıdaki örnek cümlelerin yüklemi birden fazla yer tamlayıcısı ile tamamlanmıştır; ancak söz konusu cümlelerin yüklemi aynı değil; ayrı türden yer tamlayıcıları tarafından tamamlanmıştır.

→ *Ormanlardan, / derelerden, / köprülerden, / tepelerden, / uçurumlardan şimşek gibi geçti.*

→ *ormanlardan* (çıkma hâli ekli / çıkmalı yer tamlayıcısı)

→ *derelerden* (çıkma hâli ekli / çıkmalı yer tamlayıcısı)

→ *köprülerden* (çıkma hâli ekli / çıkmalı yer tamlayıcısı)

→ *tepelere* (çıkma hâli ekli / çıkmalı yer tamlayıcısı)

→ *uçurumlardan* (çıkma hâli ekli / çıkmalı yer tamlayıcısı) (Karahana 2004: 29).

→ *Bütün gün / kırlarda / deniz kenarlarında dolaştık.*

→ *kırlarda* (bulunma hâli ekli / bulunmalı yer tamlayıcısı)

→ *deniz kenarlarında* (bulunma hâli ekli / bulunmalı yer tamlayıcısı) (Karahana 2004: 30).

→ *Leylâk renkli sisler içinde eriyen Marmara'nın kubbeli ince minareli, uzun ve uyumuş ufuklarında büyük ve beyaz kenarlı bulutlar parçalanmış köpük dağları hâlinde yavaş yavaş büyüyor, dağılıyor, toplanıyor, derin çukurlarında, / yüksek tepelerinde morluklar, koyu mavilikler birikiyordu.*

→ *derin çukurlarında* (bulunma hâli ekli / bulunmalı yer tamlayıcısı)

→ *yüksek tepelerinde* (bulunma hâli ekli / bulunmalı yer tamlayıcısı) (Zülfikar 1997: 154).²

Yukarıdaki cümlelerin yüklemeleri ise birden fazla ayrı değil; **aynı** türden yer tamlayıcıları tarafından tamamlanmıştır.

→ *Uzak bir iklimin ılık havasında*

Güneş, / yer, / gök, / deniz iç içe kaynaşır.

→ *güneş* (özne)

→ *yer* (özne)

→ *gök* (özne)

→ *deniz* (özne) (Karahana 2004: 19).

→ **Boy boy ekinler, / bostanlar, / yeşil yeşil tütünler** bizim, bizim elbet.

→ *boy boy ekinler* (özne)

→ *bostanlar* (özne)

→ *yeşil yeşil tütünler* (özne) (Aktan 2016: 89).

→ *Leylâk renkli sisler içinde eriyen Marmara'nın kubbeli ince minareli, uzun ve uyumuş ufuklarında büyük ve beyaz kenarlı bulutlar parçalanmış köpük dağları hâlinde yavaş yavaş büyüyor, dağılıyor, toplanıyor, derin çukurlarında, / yüksek tepelerinde morluklar, / koyu mavilikler birikiyordu.*

→ *morluklar* (özne)

→ *koyu mavilikler* (özne) (Zülfikar 1997: 154).

Yukarıdaki örnek cümlelerin yüklemeleri birden fazla özne tarafından tamamlanmıştır.

→ **Sen ve o kesinlikle beni görmeden gitmeyin.**

→ *sen ve o* (özne) (Aktan 2016: 95).

→ **Biz, siz ve onlar, bu işi halletmeye çalışacağız.**

→ *biz, siz ve onlar* (özne) (Karahana 2004: 24).

→ **Ara sıra bir atlı, iki yayan geçiyor.**

→ *bir atlı, iki yayan* (özne) (Zülfikar 1997: 159).

² Aynı tarz örnekler için ayrıca bk. Bilal Aktan (2016), *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, 2. bs., Konya: Eğitim Yayınevi, s.101; Mustafa Özkan – Veysi Sevinçli (2009), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 2. bs., İstanbul: AK Yay., s.129; Abdurrahman Özkan vd. (2016), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 2. bs., Konya: Palet Yay., s.33-34

Yukarıdaki örnek cümlelerin yüklemeleri de birden fazla özne tarafından tamamlanmasına rağmen aynı araştırmacılar söz konusu cümlelerdeki bu öznelere ayrı ayrı değil; birlikte özne kabul etmişlerdir.³

→ **Gurbette duyduğum sonu gelmez hüznüleri /**

Yaprakların döküldüğü hicranlı günleri /

Andım birer birer acıdım kendi hâlime.

→ *gurbette duyduğum sonu gelmez hüznüleri* (belirtili nesne)

→ *yaprakların döküldüğü hicranlı günleri* (belirtili nesne) (Karahan 2004: 26).

→ **Mümtaz bu bakışları, kucaklaşma hıçkırıklarına benzeyen gülüşleri, gece gündüz beraberinde taşırdı.**

→ *bu bakışları* (belirtili nesne)

→ *kucaklaşma hıçkırıklarına benzeyen gülüşleri* (belirtili nesne) (Karahan 2004: 146).

→ **Şort, / çamaşır, / çorap koydu içine.**

→ *şort* (belirtisiz nesne)

→ *çamaşır* (belirtisiz nesne)

→ *çorap* (belirtisiz nesne) (Özkan vd. 2016: 29).

→ **Yeni mektebini, / yeni arkadaşlarını, / yeni talebelerini yadırgamadı.**

→ *yeni mektebini* (belirtili nesne)

→ *yeni arkadaşlarını* (belirtili nesne)

→ *yeni talebelerini* (belirtili nesne) (Özkan vd. 2016: 29).

→ **Sana danışmadan geldiğimi, senin anlattığın üzerine kendisini merak ettiğini söyledim.**

→ *sana danışmadan geldiğimi* (belirtili nesne)

→ *senin anlattığın üzerine kendisini merak ettiğini* (belirtili nesne) (Aktan 2016: 99).

→ **Çağdaş Avrupalı, ya ümitsizlik, ya iman diyor.**

→ *ya ümitsizlik* (belirtisiz nesne)

→ *ya iman* (belirtisiz nesne) (Aktan 2016: 99).

³ Aynı tarz örnekler için ayrıca bk. Günay Karaağaç (2015), *Dil Bilgisi ve Anlam Bilgisi Çözümlemeleri*, Ankara: Akçağ Yay., s.131-264-291; Nurettin Koç (1990), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, s.374-379; Vecihe Hatiboğlu (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: TDK Yay., s.124; Tahir Nejat Gencan (1979), *Dilbilgisi*, Ankara: TDK Yay., 90; Muharrem Daşdemir (2015), *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal – İşlevsel Söz Dizimi*, Erzurum: Fenomen Yay., s.120; Mehmet Hengirmen (1997), *Türkçe Dilbilgisi*, 2. bs., Ankara: Engin Yay., s.330

Yukarıdaki örnek cümlelerin yüklemeleri de birden fazla **aynı** tür nesne ile tamamlanmıştır.

Nasıl bir kelime / kelime grubu bir hâlde bulunursa, yani sadece bir tek hâl eki alabilirse; normal olarak bir cümle de bir zamanda ya da bir durumda bulunabilmelidir. Yani bir cümlelerin yüklemine gerçekleştiği bir zaman, bir durum olması gerekir.

Bize göre birden fazla aynı türden zarf tümleci olduğu ifade edilen cümlelerin yüklemeleri birden fazla zamanda ya da birden fazla durumda gerçekleşmemiştir. Durum yer tamlayıcısı, özne ve nesne için de aynıdır. Bir fiil bir yerde gerçekleşir; aynı anda hem bir yerde hem başka yerde gerçekleşemez. Bir fiil bir özne tarafından gerçekleştirilir.⁴ Birden fazla özne tarafından gerçekleştirilirse birden fazla özne ve birden fazla yüklem olması gerekir.

Şimdi araştırmacıların çalışmalarında verdikleri örnek cümleler üzerinden konuyu irdeleyelim.

Yukarıda belirttiğimiz *Araştırmacıların konu ile ilgili söylediklerinde ve örneklerinde ilişkiler vardır.* ifademizi somutlaştıracak olursak;

→ *Leylâk renkli sisler içinde eriyen Marmara'nın kubbeli ince minareli, uzun ve uyumuş ufuklarında büyük ve beyaz kenarlı bulutlar parçalanmış köpük dağları hâlinde yavaş yavaş büyüyor, dağılıyor, toplanıyor, derin çukurlarında, yüksek tepelerinde morluklar, koyu mavilikler birikiyordu.*

→ *morluklar* (özne)

→ *koyu mavilikler* (özne) (Zülfikar 1997: 154).

→ *Ara sıra bir atlı, iki yayan geçiyor.*

→ *bir atlı, iki yayan* (özne) (Zülfikar 1997: 159).

Yukarıdaki iki örnek cümle de Zülfikar'dan alınmıştır. Birinci örnekte iki ayrı özne; ikincisinde ise sadece bir özne belirtilmiştir.

⁴Bu konuda bizim düşüncemizle paralel olan yegâne açıklamaya Dizdaroğlu'nun *Tümcebilgisinde* rastlayabildik. Dizdaroğlu çalışmasının *Ortak Yüklem* bölümünde konu ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: *Aynı yükleme bağlı sıralı cümlelerde, yüklem, her tümcede yinelenmeyerek tümcelerin birinde bulunabilir. Bu yüklem, sıralı tümceyi oluşturan bütün tümcelerin ortak yüklemidir.*

Sıralı tümcelerde, tümcenin birinde bulunarak tümünü yargıya bağlayan yükleme ortak yüklem denir.

Sıralı tümceyi oluşturan bağımsız tümcelerin her birinde bir tek özne, aynı türden bir tek nesne, aynı türden bir tek dolaylı tümleş, aynı türde ve aynı yapıda bir tek belirteç tümleci, aynı yapıda bir tek ilgeç tümleci bulunur.

....

Ortak yüklemli tümcelerde kaç tane özne, aynı türden kaç tane nesne, aynı türden kaç tane dolaylı tümleş, aynı türde ve aynı yapıda kaç tane belirteç tümleci, aynı yapıda kaç tane ilgeç tümleci bulunursa, bu öğelerin sayısına bağımsız tümce var demektir. bk. Hikmet Dizdaroğlu (1976), Tümcebilgisi, Ankara: TDK Yay., s.18-21. Dizdaroğlu ayrıca bu ifadelerine benzer düşünce ve örnekleri çalışmasının ilgili bölümlerinde de zikretmiştir.

→*Her akşam sürülerle mandaların, ineklerin geçtiği tozlu ve taşsız yollar; / yosunlu, kara kiremitli çatılar; / yıkılacakmış gibi duran büyük duvarlar; / küçük ahşap köprüler; / sonsuz tarlalar; / alçak çitler; hep bu dumanla erir.*

→ *her akşam sürülerle mandaların, ineklerin geçtiği tozlu ve taşsız yollar* (özne)

→ *yosunlu, kara kiremitli çatılar* (özne)

→ *yıkılacakmış gibi duran büyük duvarlar* (özne)

→ *küçük ahşap köprüler* (özne)

→ *sonsuz tarlalar* (özne)

→ *alçak çitler* (özne) (Kükey 171).

→*Ekin biçen genç kızlarla odun kesen analar,*

Yanık sesin dinlerlerken gözyaşlarını silsinler.

→ *ekin biçen genç kızlarla odun kesen analar* (özne) (Kükey 158).

→*Yukarda konuşmalar, bağrıışmalar, boğuşmalar oluyordu.*

→*konuşmalar, bağrıışmalar, boğuşmalar* (özne) (Kükey 172).

Yukarıdaki üç örnek cümle de Kükey'den alınmıştır. Kükey, birinci cümlede altı ayrı özne; ikinci ve üçüncü cümlede ise sadece bir özne olduğunu ifade etmiştir.

→*Yaşamıştır derim en hoş ve uzun rüyada*

Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan.

→ *sende çok yıl yaşayan* (özne)

→ *sende ölen* (özne)

→ *sende yatan* (özne) (Karaağaç 2015: 162).

→*Denizden yeni mi çıkmıştı neydi*

Saçları, dudakları

Deniz koktu sabaha kadar

→ *saçları* (özne)

→ *dudakları* (özne) (Karaağaç 2015: 186).

→*Bizim diyar olarak kaldı ta kıyamete dek.*

Kalanlar ortada genç, ihtiyar, kadın erkek.

→*genç, ihtiyar, kadın erkek* (özne) (Karaağaç 2015: 131).

→ *Dünyada sevilmiş ve seven nafile bekler;*

Bilmez ki giden sevgililer dönmeyecekler.

→ *sevilmiş ve seven* (özne) (Karaağaç 2015: 264).

Yukarıdaki örnek cümleler de Karaağaç'tan alınmıştır. Karaağaç, birinci cümlede üç ayrı özne, ikinci cümlede iki ayrı özne, üçüncü ve dördüncü cümlede ise sadece bir özne olduğunu belirtmiştir.

Yukarıda özne bahsinde verdiğimiz örnek cümlelerde de aynı durum söz konusudur. Aynı araştırmacılar kimi özneleri birlikte; kimilerini ayrı ayrı öge kabul etmişlerdir.

Tüm bunlar cümlelerin tahlilinde problemler olduğunu ve bu konuda yeni bir bakış açısına ihtiyaç duyulduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir.

Yukarıdaki ve şimdi vereceğimiz örneklere dikkatlice bakılırsa birlikte özne olarak kabul edilenlerle ayrı ayrı özne olarak kabul edilenler arasında yapı bakımından herhangi bir farklılık olmadığı görülecektir.

→ *Uzak bir iklimin ılık havasında*

Güneş, / yer, / gök, / deniz iç içe kaynaşır.

→ *güneş* (özne)

→ *yer* (özne)

→ *gök* (özne)

→ *deniz* (özne) (Karahana 2004: 19).

→ **Boy boy ekinler, / bostanlar, / yeşil yeşil tütünler bizim, bizim elbet.**

→ *boy boy ekinler* (özne)

→ *bostanlar* (özne)

→ *yeşil yeşil tütünler* (özne) (Aktan 2016: 89).

→ *Leylâk renkli sisler içinde eriyen Marmara'nın kubbeli ince minareli, uzun ve uyumuş ufuklarında büyük ve beyaz kenarlı bulutlar parçalanmış köpük dağları hâlinde yavaş yavaş büyüyor, dağılıyor, toplanıyor, derin çukurlarında, / yüksek tepelerinde morluklar, / koyu mavilikler birikiyordu.*

→ *morluklar* (özne)

→ *koyu mavilikler* (özne) (Zülfikar 1997: 154).

Yukarıdaki örnek cümlelerin özneleri virgülle bağlanmış birer bağlama grubudur.

→ **Sen ve o kesinlikle beni görmeden gitmeyin.**

→ *sen ve o* (özne) (Aktan 2016: 95).

→ **Biz, siz ve onlar**, bu işi halletmeye çalışacağız.

→ *biz, siz ve onlar* (özne) (Karahan 2004: 24).

→Ara sıra **bir atlı, iki yayan** geçiyor.

→ *bir atlı, iki yayan* (özne) (Zülfikar 1997: 159).

Bu örnek cümlelerin özneleri de bağlaçla ya da virgülle kurulmuş birer bağlama grubudur. Aynı araştırmacılar tarafından verilen farklı örneklerde aynı gruplar birinde ayrı ayrı; diğerinde ise birlikte özne olarak kabul edilmiştir. Bu gibi çözümler dil bilgisinin diğer pek çok konusunda olduğu gibi Türkçenin söz diziminde de bir karışıklığa yol açmakta bu da hem öğretenleri hem de öğrenenleri bir tercih yapmaya zorlamaktadır. Yani öğreten ya da öğrenenler yukarıdaki gibi aynı tarz yapıları birlikte mi öge sayacaklar; ayrı ayrı mı?

Yukarıdaki çelişkiyi, konuya dikkat çekmek için verdim. Aslında bir birliktelik olması açısından bunların hepsi birlikte özne olarak kabul edilse de problem çözülmez.

Şimdi yukarıdaki soru ışığında konuyu izah edecek olursak, bize göre bir cümlede aynı türden bir tane zarf tümleci, aynı türden bir tane yer tamlayıcısı, aynı türden bir tane nesne olur ve bir cümlenin yüklemi bir tane özne tarafından gerçekleştirilir.

Aynı araştırmacılar tarafından verilen örnekler üzerinden konuyu incelersek;

→Ara sıra **bir atlı, iki yayan** geçiyor. (Zülfikar 1997: 159). Zülfikar'ın verdiği bu örnek son derece önemlidir. Zülfikar bu mısradaki *bir atlı, iki yayan* birlikte özne olarak almıştır. Bu cümlenin açılımı bize göre şu şekilde olmalıdır:

→Ara sıra **bir atlı** geçiyor.

→Ara sıra **iki yayan** geçiyor. Diğer türlü olabilmesi pek de mümkün görünmemektedir. Çünkü *ara sıra geçen* hem *bir atlı* hem de *iki yayan*dır. *Bir atlı* bir fiili gerçekleştirir. *İki yayan* da başka bir fiili gerçekleştirir. Çünkü biraz sonra bir de *ayton* geçebilir vb. Bu cümleyi şöyle de ifade edebiliriz:

→Ara sıra **bir atlı [geçiyor]**, *ara sıra iki yayan* geçiyor. Bu cümlenin yüklemeleri ortaktır ve bir cümle gibi görünen cümlenin derin yapısında yüklemeleri ortak olan iki cümle vardır. Dikkat edilirse bu örnek cümlede iki ayrı öznenin yanı sıra aynı zamanda iki de ayrı zarf tümleci vardır. *ara sıra* zarf tümleci bu örnekte ortaktır.

→Gelin / köye / **davulsuz zurnasız**, / **ağlaya ağlaya** / gitti.

→*davulsuz zurnasız* (durum zarfi tümleci)

→*ağlaya ağlaya* (durum zarfi tümleci) (Özmen 2016: 41). Özmen bu örnek cümlede iki ayrı durum zarfi tümlecinin olduğunu belirtmiştir. Yani Özmen'e göre aynı anda *git* fiili hem *davulsuz zurnasız* hem de *ağlaya ağlaya* gerçekleşmiştir. Acaba böyle bir durum gerçekten olabilir mi? Aynı fiil aynı anda iki durumda gerçekleşecek. Bu, mümkün olabilir mi? Bize göre böyle bir şey söz konusu olamaz. Özmen'in verdiği cümle

→ *Gelin / köye / davulsuz zurnasız / gitti.*

→ *Gelin / köye / ağlaya ağlaya / gitti.* şeklindedir. Yani burada yüklemeleri ortak olan iki cümle vardır. Bu cümleyi şu şekilde de yazabiliriz:

→ *Gelin / köye / davulsuz zurnasız, [gitti] gelin / köye / ağlaya ağlaya / gitti.* Bu cümlede ayrıca iki ayrı özne iki ayrı da aynı türden yer tamlayıcısı olduğu görülmektedir. *gelin* ortak yüklemli iki ayrı cümlelerin de öznesi *köye* de iki ayrı cümlelerin ayrı ayrı yönelmeli yer tamlayıcısıdır.

→ *Ormanlardan, / derelerden, / köprülerden, / tepelerden, / uçurumlardan şimşek gibi geçti.*

→ *ormanlardan* (çıkma hâli ekli / çıkmalı yer tamlayıcısı)

→ *derelerden* (çıkma hâli ekli / çıkmalı yer tamlayıcısı)

→ *köprülerden* (çıkma hâli ekli / çıkmalı yer tamlayıcısı)

→ *tepelere* (çıkma hâli ekli / çıkmalı yer tamlayıcısı)

→ *uçurumlardan* (çıkma hâli ekli / çıkmalı yer tamlayıcısı) (Karahan 2004: 29). Karahan bu örnek cümlede beş ayrı aynı türden yer tamlayıcısı olduğunu ifade etmiştir. Aslında burada bir değil de beş tane cümle vardır. Yani yüklemeleri ortak beş ayrı cümle vardır. Şöyle ki;

→ *Ormanlardan / şimşek gibi geçti.*

→ *Derelerden / şimşek gibi geçti.*

→ *Köprülerden / şimşek gibi geçti.*

→ *Tepelerden / şimşek gibi geçti.*

→ *Uçurumlardan / şimşek gibi geçti.* Görüldüğü gibi aslında bir cümlede beş ayrı aynı tür yer tamlayıcısı değil; beş ayrı cümlede geçen birer adet yer tamlayıcısı vardır. Bu cümleyi şu şekilde de ifade edebiliriz:

→ *Ormanlardan, şimşek gibi [geçti] / derelerden, şimşek gibi [geçti] / köprülerden, şimşek gibi [geçti] / tepelerden, şimşek gibi [geçti] / uçurumlardan şimşek gibi geçti.* Yine dikkat edileceği gibi bu cümlede ayrıca ortak yüklemli beş ayrı aynı türden durum zarfı tümleci vardır. *şimşek gibi* edat grubu örnekte de görüldüğü gibi beş cümlede de durum zarfı tümleci olarak görev yapmaktadır.

→ *Yeni mektebini, / yeni arkadaşlarını, / yeni talebelerini yadırgamadı.*

→ *yeni mektebini* (belirtili nesne)

→ *yeni arkadaşlarını* (belirtili nesne)

→ *yeni talebelerini* (belirtili nesne) (Özkan vd. 2016: 29). Özkan vd. verdikleri bu örnek cümlede üç ayrı belirtili nesne olduğundan bahsetmişlerdir. Dikkat edilirse bu örneğin derin

yapısında da yüklemeleri ortak olan üç ayrı cümle vardır. Söz konusu örneğin açılımı şu şekildedir:

→*Yeni mektebini* / *yadırgamadı*.

→*Yeni arkadaşlarını* / *yadırgamadı*.

→*Yeni talebelerini* / *yadırgamadı*. Görüldüğü gibi burada üç ayrı cümle ve üç ayrı belirtili nesne vardır. Aynı cümleyi şu şekilde de yazabiliriz:

→*Yeni mektebini*, [yadırgamadı] / *yeni arkadaşlarını*, [yadırgamadı] / *yeni talebelerini* *yadırgamadı*.

Tüm bu örnek cümlelere farklı bir bakış / yaklaşım; bazı cümlelerin tahlillerinin daha farklı da yapılabileceğini dikkatlere sunması açısından son derece önemlidir.

Sonuç

Türkçenin söz dizimi bir cümlede aynı türden birden fazla zarf tümlecine, aynı türden birden fazla yer tamlayıcısına, aynı türden birden fazla nesneye ve birden fazla özneye müsaade etmemektedir.

Türkçenin söz diziminde bir cümlede birden fazla farklı zarf tümleci ve birden fazla farklı yer tamlayıcısı bulunabilir. Buna Türkçe izin vermektedir.

Bir cümlede aynı türden birden fazla zarf tümlecine, aynı türden birden fazla yer tamlayıcısına, aynı türden birden fazla nesneye ve birden fazla özneye yer verilmez. Bu cümleler, yüklemeleri ortak olan ayrı ayrı cümlelerdir. Çünkü aynı fiilin birden fazla durum zarfıyla vb. tamamlanmasının her şeyden önce olabilirliliği yoktur. Bu durumu belki de en güzel ortaya koyan cümlelerden biri şudur:

→*Çalışana da çalışmayana da aynı biçimde davranmam* (Koç 1990: 392). Koç'tan alınan bu cümlede Koç, *çalışana da çalışmayana da* bağlama grubunu birlikte yer tamlayıcısı olarak değerlendirmiştir. Hâlbuki örnekten çok net anlaşılacağı gibi burada ortak yüklemli iki ayrı cümle vardır. Cümle *çalışan* ile *çalışmayana* farklı farklı davranılacağını ifade etmektedir. Bu cümlelerin açılımı şu şekildedir:

→ *Çalışana* [farklı davranırım] *çalışmayana* [farklı] *davranırım*. ya da

→ [*Çalışmayana çalışana davrandığım gibi davranmam*.]

Yine aynı araştırmacıdan bu manada bir örnek daha vermek istiyoruz:

→*Ya anneniz ya babanız gelsin* (Koç 1990: 373). Koç burada da *ya anneniz ya babanız* bağlama grubunu birlikte özne olarak değerlendirmiştir. Aslında cümle o kadar açık ki; gelecek *ya annedir* ya da *babadır*. Yani birisi gelince diğeri gelmeyecektir. O hâlde bunların ikisi birlikte nasıl özne olabilmektedir?

Belki akıllara *Ali'yle dövüştük.* gibi işteş çatılı cümleler gelebilir. Burada da ifade açıktır. Bu tür cümlelerin derin yapılarında da iki cümle vardır. Bu cümlenin açılımı şu şekildedir: *Ali'yi dövdüm. Ali beni dövdü.* Çünkü çatı işteştir. Zaten işteş olmasaydı *Ali'yi dövdüm.* ya da tersi olurdu. O hâlde de *ben* ya da *Ali* nesne olurdu. Ama çatı işteş olduğundan dolayı bu cümlede özne olan sadece *ben* değildir. Aynı zamanda *Ali* de öznedir.⁵

Ali, Ayşe'yle geldi. gibi cümlelerde de durum aynıdır. Burada dikkat edileceği gibi *gelme* işini yapan sadece *Ali* değildir; aynı zamanda *Ayşe'dir* de. Eldeki çalışmalarda *Ayşe'yle* vb. bölümler geçtikleri cümlelerde zarf tümleci olarak değerlendirilmişlerdir. Hâlbuki bu gibi cümleler de aslında ortak yüklemli cümlelerdir ve bu tarz cümlelerde *Ayşe'yle* vb. bölümler de öznedir. Bu cümlenin açılımı şu şekildedir: *Ali geldi. Ayşe [de] geldi.* ya da *Ali Ayşe'yle geldi. Ayşe Ali'yle geldi. Ali'nin mi Ayşe'yle yoksa Ayşe'nin mi Ali'yle geldiğini* de sadece diyalog belirler.⁶

Bütün bunlar da Türkçenin söz diziminin, Türkçenin ifade kabiliyetinin ne denli zengin olduğunu ve onda daha pek çok özelliğin saklandığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Onun üzerinde derinlemesine yapılacak çalışmalarla bunlardan en azından bazılarının daha gün yüzüne çıkacağı da ortadadır.

Elbette bütün bunlar hem ifadeyi daha kolay ve etkili kılmak için hem de en az çaba kuralından dolayı olmaktadır. Aksi hâlde her şey tekrarlanacak olsaydı iletişim çekilmez olurdu. Bilineceği gibi iletişimde pek çok şey zihinde tamamlanmaktadır.

Kaynakça

- AKTAN, Bilal (2016), *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, 2. bs., Konya: Eğitim Yayınevi, s.89;95;99;101;104;105
- ATABAY, Neşe vd. (1981), *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Ankara: TDK Yay.
- BAYDAR Turgut (2017), "Öznesiz Cümleler Üzerine", Erzurum: *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.:59, s.305-313
- BAYDAR, Turgut (2017), "Özne Üzerine", Ankara'da düzenlenen *VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*nda sunulan bildiri.
- BURDURLU, İbrahim Zeki (1967), *Uygulamalı Cümle Çözümlemeleri*, İzmir: İzmir Eğitim Enstitüsü Ders Kitapları, No: 9

⁵ Türkçenin söz diziminin önemli meselelerinden olan bir konu da cümlelerdeki hangi yapıların özne olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğidir. Bunlardan biri de işteş çatılı cümlelerin öznelerinin doğru tespit edilememesidir. Bunu burada uzun uzadıya anlatmayacağız. Sadece ilgilenenler için tüm bu konuları dikkatlere sunduğumuz bildirimizin künyesini vermekle yetineceğiz. Ancak yukarıda verdiğimiz örnekle konuyu somutlaştıracak olursak; *Ali'yle dövüştük* cümlesinde yüklem işteş çatılıdır ve yüklem birinci çokluk şahıs ekiyle çekime girmiştir *-dövüştü+m* de deseydik fark etmezdi-. Ancak bizim dil bilgisi çalışmalarımızda bu yapıli cümlelerde *Ali'yle* vb. bölümler zarf tümleci olarak tespit edilmektedir. Tüm bu tarz cümlelerdeki öznelerin tahlili için bk. Turgut Baydar (2017), "Özne Üzerine", Ankara'da düzenlenen *VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*nda sunulan bildiri.

⁶ Bu tarz cümlelerin tahlilleri için de bir önceki dipnotta verdiğimiz çalışmamıza bakılabilir.

- DAŞDEMİR, Muharrem (2015), *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal – İşlevsel Söz Dizimi*, Erzurum: Fenomen Yay., s.120
- DELİCE, H. İbrahim (2003), *Türkçe Sözdizimi*, 2. bs., İstanbul: Kitabevi Yay.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1976), *Tümcebilgisi*, Ankara: TDK Yay., s.18-21
- ERGİN, Muharrem (2000), *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul: Bayrak Yay.
- GENCAN, Tahir Nejat (1979), *Dilbilgisi*, Ankara: TDK Yay., s.90
- HATİBOĞLU, Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: TDK Yay., s.124
- HENGİRMEN, Mehmet (1997), *Türkçe Dilbilgisi*, 2. bs., Ankara: Engin Yay., s.330
- KARAAĞAÇ Günay (2011), *Türkçenin Söz Dizimi*, 3. bs., İstanbul: Kesit Yay., s.196
- KARAAĞAÇ, Günay (2015), *Dil Bilgisi ve Anlam Bilgisi Çözümlemeleri*, Ankara: Akçağ Yay., s.131;162;186; 264;291
- KARAHAN, Leylâ (2004), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yay., 7. bs., s.19;29;24;26;30;33;34;146;147
- KOÇ, Nurettin (1990), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, s.373;392
- KÜKEY, Mazhar, *Türkçenin Dilbilgisi 2*, Samsun: Cem Ofset, s.158;171;172;215
- ÖZÇELİK, Sadettin – ERTEN, Münir (2005), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır, s.211
- ÖZKAN Mustafa – SEVİNÇLİ, Veysi (2009), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 2. bs., İstanbul: AK Yay., s.126;129
- ÖZKAN, Abdurrahman vd. (2016), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 2. bs., Konya: Palet Yay., s.29;33-34;41-42
- ÖZMEN, Mehmet (2016), *Türkçenin Sözdizimi*, 2. bs., Adana: Karahan Kitabevi, s.41
- ŞİMŞEK, Rasim (1987), *Örneklerle Türkçe Söz Dizimi*, Trabzon, s.139
- YAVUZ, Kemal vd. (2001), *Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri*, İstanbul: Bayrak Yay., s.172
- YÖRÜK, Yaşar, *Tümce Bilgisi “Sözdizimi”*, 6. bs., Ankara: Eğitim Yay., s.58
- ZÜLFİKAR, Hamza vd. (1997), *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, 4. bs., Ankara: YÖK Yay., s.154;159